

Odjek narodnog pokreta u Hrvatskoj u mađarskoj javnosti (1903. god.)

Dinko ŠOKČEVIĆ
Sveučilište u Pećuhu, Mađarska

Autor na temelju suvremenoga stranačkog tiska prikazuje odjek hrvatskog pokreta 1903. u mađarskoj javnosti. Iako se te godine u središtu pažnje mađarskog političkog života nalazilo pitanje sukoba mađarske oporbe (nezavisnjaka) i vladajućih liberala oko problema zajedničke vojske, ipak, je mađarsko novinstvo posvetio poprilično velik prostor događajima u Hrvatskoj. U članku je prikazano kako pojedine političke snage i budimpeštanski listovi raznoga profila sude o "narodnom pokretu" i općenito o mađarsko-hrvatskim odnosima.

Ključne riječi: narodni pokret, novinstvo, Ugarska, banska Hrvatska, zajednički parlament, političke stranke, dualistički sustav, liberali, oporba

Reagiranje mađarske javnosti, odnosno mađarskoga tiska i mađarske političke elite na događaje u Hrvatskoj 1903. godine nije moguće niti razumijeti niti objasniti bez prikazivanja političkih prilika i općenito političke situacije u Ugarskoj, odnosno Austro-Ugarskoj Monarhiji. U vrijeme hrvatskoga "narodnog pokreta" počinje dolaziti do izražaja sve jača kriza dualizma, uređenja Dunavske monarhije koje je nastalo 1867. godine kao rezultat političkog kompromisa između austrijske i mađarske vladajuće elite. Kriza dualizma ugrozila je same temelje Monarhije koji su počivali na spomenutom kompromisu. Prvo se kriza pojavila u austrijskom dijelu države, gdje je ekonomski ojačana češka gospodarsko-politička elita počela zahtijevati veća prava - zapravo ravnopravnost s austro-njemačkom elitom, što je pretpostavljalo potrebu federalizacije Austrije, odnosno stvaranje ravnopravne češke federalne jedinice. Ipak, najveća kriza je nastala, kada je ojačala mađarska "državnopravna" oporba koja se inače već od početka suprotstavljala Austro-ugarskoj nagodbi iz 1867. godine i zahtijevala potpunu ravnopravnost Ugarske s Austrijom, na temelju mađarskih zakona iz 1848. godine, prema kojima bi dva dijela Monarhije povezala samo osoba vladara, dakle dvije države bi bile u personalnoj uniji. Veći dio mađarske javnosti bio je barem toliko nezadovoljan austro-ugarskom nagodbom kao hrvatska javnost Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. Izborni sustav zahvaljujući manipulacijama i pritiscima, ali i visoki izborni cenzus zbog

čega je u Ugarskoj samo 25% odraslog muškog stanovništva imalo izbornu pravo, desetljećima je uspješno onemogućavao mađarskoj oporbi izbornu pobjedu i ozbiljno ugrožavanje dualističkog sustava.¹

Zašto je dio mađarske političke elite (i veći dio javnosti) bio nezadovoljan s nagodbom koja je omogućila Mađarima da uzmu u svoje ruke sve unutarne poslove u Ugarskoj, uključujući i vrlo važne gospodarske i financijske resore? Razlozi su bili vrlo kompleksni. S jedne strane, bila je živa tradicija revolucije i borbe za slobodu iz godine 1848./49., uključujući i uspomenu na proglašenje neovisnosti u travnju 1849. godine. U javnosti je Kossuthov kult bio vrlo jak i dok je vođa mađarskog nacionalnog pokreta bio u emigraciji, a možda se još više razvio nakon njegove smrti i njegovog svečanog sprovoda u Budimpešti 1894. godine. S druge strane, uzroci nezadovoljstva su se krili u samom nagodbenom sustavu. Austrija i Ugarska su, u načelu, prema nagodbi bile ravnopravne, ali Austro-Ugarska ipak nije bila federacija dviju ravnopravnih državnih jedinica. Naime, u samom državnom uređenju sačuvani su vrlo bitni elementi centralizma, pa čak i vladarskog apsolutizma. Te su karakteristike dualizma izbile u prvi plan 1905. godine, kada je vladar prekršio pravila parlamentarnog sustava i nije htio prihvatiti da nakon izborne pobjede oporba formira vladu u Budimpešti, a kada je ona nastavila s otporom, vojni vrh je skovao planove za vojnu okupaciju Ugarske. (To je bio poznati „Operationsplan für den Kriegsfall U”, koji je Franjo Josip I. odobrio, ali je na kraju ipak odustao od njegove realizacije).² Mogli bismo reći da nadnacionalni centar iznad austrijskog i ugarskog dijela ne bi trebao biti trn u očima mađarske javnosti, jer je on na papiru bio isto tako i iznad austrijskog dijela Monarhije. U stvarnosti je taj imperijalni centar bio smješten u Beču, tamo je stolovao i vladar, iako je službeno Budimpešta dobila status druge prijestolnice. Premda su više puta funkciju ministra vanjskih poslova i ministra zajedničkih financijskih poslova obnašali i mađarski političari, većina diplomatskog osoblja Austro-Ugarske nije potekla iz ugarskog, već iz austrijskog dijela Monarhije te je austrijska elita znatno više utjecala na zajedničku vanjsku politiku, nego mađarski političari. Iznimka je možda samo razdoblje kada je Gyula Andrassy bio na čelu ministarstva vanjskih poslova. Austrija je ekonomski bila razvijenija od Ugarske, pa su se stalno vodile rasprave između austrijskoga i ugarskog dijela države: tko ima veće koristi od financijske nagodbe, tko ima veće koristi, ili štete od takozvane kvote koju su dvije državne jedinice odvajale za zajedničke troškove (npr. za potrebe zajedničke vojske)?

¹ Za položaj Ugarske u Monarhiji vidi: Péter HANÁK, *Magyarország a Monarchiában*, Budapest, 1975.; ISTI, (ur.) *Magyarország története 1880-1918*, Budapest 1983.; *20. századi magyar történelem 1900-1994.*, (Ferenc PÖLÖSKEI, Jenő GERGELY, Lajos IZSÁKI, ur.), 2. izd., Budapest 1997; odnosno Éva SOMOGYI, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg-monarchiában*, Budapest 1996.

² U: *20. századi magyar történelem*, III. poglavlje (autor: Péter HANÁK), „Produblјivanje krize u Monarhiji”, 65.

U očima mađarske javnosti baš je ta zajednička vojska simbolizirala nedostatak potpune neovisnosti. Zapovjedni jezik vojske bio je njemački, nastavni jezik vojnih akademija, naravno, također je bio njemački. Vojska je bila glavni oslonac dinastije, ne samo čuvar jedinstva Monarhije, nego i najvažniji ostatak centralizma i apsolutističkog sustava. Poznato je da je većina časničkog kadra mrzila Mađare, gajila kult generala i časnika koji su se borili protiv Mađara 1848./49. godine. Dobar primjer predstavljaju stalni politički sukobi oko Hentzijeve spomenika u Budimu. Radilo se o časniku u zapovjedniku carskog garnizona u budimskoj tvrđavi koji je poginuo u borbi, kada su mađarski honvédi (domobranci) oslobađali Budim 21. svibnja 1849. godine. On je u očima časnika zajedničke vojske bio junak, a u očima mađarske javnosti krvnik, ratni zločinac koji je svojim topništvom razorio Peštu, ubivši mnoštvo civila. Nakon nagodbe Mađari su doduše mogli formirati honvédske postrojbe u kojima je zapovjedni jezik bio mađarski, isto kao što su i Hrvati mogli imati domobrane, ali njihova brojčana snaga, odnosno njihovo značenje bilo je neusporedivo manje važno u odnosu na zajedničku vojsku. Nije bio puki slučaj, što mađarsko domobranstvo nije moglo imati topništvo. Ponašanje nemađarskih časnika u garnizonima u Ugarskoj često je dolijevalo ulje na vatru i vrijeđalo nacionalne osjećaje Mađara. Pitanje zajedničke vojske od 1867. godine s manjim prekidima neprestano je predstavljalo jabuku razdora između mađarske oporbe i vladajućih liberala, odnosno Budimpešte i Beča. Međutim, početkom dvadesetog stoljeća to pitanje je stavljeno u središte ugarske politike, a jačanjem Nezavisne stranke Ferenc Kossutha i ostalih oporbenih skupina, poglavito 1905. godine, kada su prvi puta u povijesti dualizma u ugarskom dijelu Monarhije četrdesetosmaši, tj. oporba, pobijedili liberale, pristaše nagodbe iz 1867. godine, njihova je borba za samostalnu mađarsku vojsku ugrozila temelje političkog sustava Monarhije. Napad mađarske oporbe na zajedničku vojsku izazvao je opću krizu dualizma i čitave Austro-Ugarske.

Kriza je zapravo započela već nakon pada vlade Kálmána Tisze 1890. godine, ali su je sjaj milenijske poslave oko 1896. godine, tisućite godišnjice dolaska Mađara u Karpatsku kotlinu, impozantan gospodarski razvoj, odnosno na prekretnici stoljeća pomirljiva politika premijera Kálmána Szélla, malo potisnuli u drugi plan. Na staru godinu 1902. Széll je uspio postići relativno povoljne uvjete za Ugarsku na pregovorima s austrijskim premijerom Koerberom o produživanju austro-ugarske financijske nagodbe. Izgledalo je da je kriza utihnula. Međutim, u siječnju 1903. godine pred ugarski parlament je izašao prijedlog o povišenju regrutskog kontingenta za zajedničku vojsku od gotovo 25%. Prijedlog je formalno dao general barun Géza Fejérváry, ministar obrane i odjednom je kriza ponovo buknuła. Očito je premijer Széll krivo procijenio situaciju, mislio je da se oporba smirila nakon potpisivanja povoljne financijske nagodbe s Austrijom, ali se prevario te je podlegao pritiscima dvorskih krugova koji su zahtijevali jačanje i reformiranje vojske. Oporba je nakon žučne rasprave baš na proljeće iste godine, kada su započeli nemiri u Hrvatskoj, nastojala opstrukcijom spriječiti usvajanje spomenutog zakona. Osim toga, uskoro je izašla s energičnim zahtjevima koji su dugoročno trebali dovesti do stvaranja nacional-

ne vojske. To je pitanje sada postalo problemom broj jedan u velikom dijelu mađarske javnosti. (U tadašnjem mađarskom tisku svakako). Zapravo “neza-višnjaci” nisu bili protiv jačanje vojske, ali su je htjeli konfederalizirati, htjeli su da ona u ugarskom dijelu Monarhije dobije mađarske značajke. Međutim, Franjo Josip I. smatrao je jedinstvenu vojsku temeljem jedinstva Carstva i zalogom očuvanja poluapsolutističkih-centralističkih ovlasti vladara. Većina mađarskih dnevnih listova simpatizirala je s državnom pravnom oporbom, ali je to bilo, ipak, dvadeseto stoljeće, i uskoro će one nove snage oporbe dobiti na važnosti koje socijalne probleme i proširenje građanskih sloboda smatrati važnijima od tradicionalne gravaminalne politike Nezavisne stranke. (One će zapravo ojačati tek nakon dolaska koalicije državnom pravne oporbe na vlast 1906. godine, koja će se radi ministarskih fotelja odreći svog antidualističkog programa.) Opstrukcija oporbe i ulične demonstracije u Ugarskoj uzdrmat će vladu Kálmána Szélla, koja će u lipnju 1903. godine morati odstupiti. Franjo Josip je premijersku funkciju povjerio svom tajnom favoritu, hrvatskom banu Khuenu Héderváryu koji je zbog toga zauvijek napustio Zagreb. (Hrvatski ban je više puta bio tajni adut vladara za položaj prvog čovjeka ugarske vlade, između ostalog već i za vrijeme Kálmána Tisze.). Bivši hrvatski ban, međutim, nije poznao odnose snaga u Ugarskoj. Oporbene stranke su ovdje bile puno snažnije nego u Hrvatskoj. Uzalud je postigao kompromis s Ferencem Kossuthom, vođom najjače oporbene stranke, jer su zastupnici te stranke odbili poslušnost stranačkome čelniku i nastavili s opstrukcijom.

Vojna zapovijed Franje Josipa iz Chlopya u rujnu 1903. godine, u kojoj je vladar odbio prihvatiti promjene u vojsci, a u duhu retorike prednagodbenog centralističko-apsolutističkog razdoblja Mađare nazvao jednim od “plemena” Carstva, predstavljala je samo dolijevanje ulja na vatru. Kada se “čelični ban” pokazao nesposobnim da smiri situaciju u Ugarskoj, vladar je za premijera imenovao talentiranog grofa Istvána Tiszu, sina Kálmána Tisze, koji je svojedobno u dugom razdoblju od 1875. do 1890. godine stabilizirao političke prilike u ugarskom dijelu Monarhije. Iako je kralj od njega mnogo očekivao, ni Tisza ne će postići uspjeh svojom nasilnom politikom, pa će na kraju Franjo Josip raspustiti parlament da bi novim izborima ojačao parlamentarne pozicije Liberalne stranke u borbi protiv zastupnika antidualističkih stranaka. Izbori u siječnju 1905. godine, međutim, donijet će poraz vladajućih liberala, pa će se kriza još više produbiti, a smirit će se tek 1906. godine, kada mađarska oporba, radi dolaska na vlast, odustaje od svoga antidualističkog programa.

Ipak, bez obzira na to, što mađarske političare prvenstveno zaokupljali gore spomenuti politički problemi, već 28. ožujka 1903. godine, dakle dan poslije prve velike zagrebačke demonstracije, u mađarskom parlamentu oporba reagira na događaje u Hrvatskoj.³ Oporbeni zastupnik Ödön Barta interpelira premijera Szélla u vezi “s neredima u Hrvatskoj i povre-

³ Dio izvora o mađarskom odjeku hrvatskog pokreta vidi kod: Gábor KEMÉNY, u: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*, pod naslovom: “Az 1903. évi márciusi horvátországi tüntetés-ek országygyűlési és sajtóvisszhangja”, III. sv., 622-630. Kemény je iznio najzanimljivije reakcije u parlamentu, međutim, od novina je citirao samo “Egyetértés” i “Budapesti Hírlap”.

dom ugarskih državnih simbola”. Barta naglašava da se zato mora baviti hrvatskim pitanjima, jer “Hrvatska čini integralni dio jedinstvenog teritorija mađarske države, pa je posve prirodno s gledišta mađarske države da se pazi na svaku pojavu koja se čini pogodnom za narušavanje teritorijalnog integriteta mađarske države i njezinog jedinstva. [...]”⁴

Većina tadašnjih mađarskih oporbenih političara napadala je vladu zbog “slabosti” i “neodlučnosti” te je zahtijevala primjenjivanje oštrijih mjera u sličnim slučajevima. Nezavisna stranka se zapravo nadmetala u nacionalizmu s vladajućim liberalima, štoviše, smatrala je sebe i svoje pristaše “boljim Mađarima” od vladajućih šezdesetdemaša (pristaša dualizma). Zato tadašnja oporba u mađarskom parlamentu nije pokazala nikakvo, ili u nekim slučajevima vrlo malo, razumijevanja za probleme nacionalnih manjina. Neki članovi oporbe su čak i hrvatsko-ugarsku nagodbu smatrali neoprostivim grijehom, propustom vladajućih liberala. Zastupnik Barta je u tom duhu optužio hrvatske demonstrante da “namjerno, grešnom rukom otvoreno kompromitiraju mađarsku državnu ideju” i to je osnovni cilj obeščašćenja mađarskih državnih simbola.

Barta je detaljno opisao događaje u Zagrebu i napao premijera Szélla, a još oštrije kritizirao bana Khuena Hédervárya, jer, kako je rekao, ne čini sve da bi zaštitio mađarske državne simbole i nije pravovremeno obavijestio vladu i mađarsku javnost o tim nemirima. Također je kritizirao hrvatske škole, jer u njima vlada protumađarski duh. Prema njegovu mišljenju, te su se demonstracije odvijale tamo “gdje Jelačićev spomenik isukanom sabljom prema Mađarskoj pokazuje pravac onome duhu koji [Hrvati] trebaju slijediti; tamo se događaju te stvari, gdje se u školama mladež odgaja tako da osjeća mržnju prema Mađarima, a kada odraste, sa sveučilišnih katedara im se navješta da Ugarska samo toliko veze ima s Hrvatskom, kao jedna savezna država s drugom”. Barta kao pristaša ugarske neovisnosti, naravno, iza svega toga vidi ruku Beča: “izvor i vrelo ovih nereda je opet u Beču kojemu je u interesu izigravati Hrvatsku protiv Ugarske svaki put, kada se Ugarska stane boriti za svoja ustavna prava”. (Tako je! Tako je! – čuo se poklič na krajnjoj ljevici.)

Premijer Széll je pokušao obraniti Khuena od napada oporbe. Tvrdio je da je ban pravovremeno reagirao i slao izvješće u Budimpeštu te dodao da se motivi demonstracija ne mogu raščistiti “ovakvim lapidarnim izjavama”. Premijer je pokušao uvjeriti javnost da izgredi ne predstavljaju mišljenje većine hrvatske javnosti i da takvih “ekstremista” ima svugdje, pa i u Budimpešti.

U svibnju je i premijer Széll zauzeo oštriji stav, nakon što ga je povodom protumađarskih nereda u Brodu, kada su demonstranti napali željezničku postaju, član oporbene Nezavisne stranke Béla Barabás žestoko kritizirao. Széll je u svom odgovoru izjavio: “Pucat ćemo u izazivače nereda, tamo gdje je to potrebno”. Istodobno je dodao da ne treba na temelju nemira stvoriti krive generalne predodžbe o situaciji u Hrvatskoj.⁵

⁴ Bartin govor se nalazi u: *Az 1901-1905. évi országgyűlés képviselőházának naplója* (saborški dnevnik, dalje KN), Budapest 1901-1905., sv. XIV., 57-59.

⁵ Ta se Széllova izjava nalazi u: *KN 1901-1905.*, sv. XV., 335.

I tadašnji se mađarski tisak bavio događajima u Hrvatskoj. Međutim treba znati da su rasprave oko pitanja zajedničke vojske, a od sredine travnja 1903. godine, opstrukcija parlamentarnog rada od strane mađarske oporbe te ulične demonstracije koje su podržavale stavove oporbe, na stranicama budimpeštanskih novina potisnule hrvatsko pitanje u drugi plan. Držim važnim pružiti uvid u stajališta tadašnjih vodećih mađarskih listova, jer oni pokazuju širi spektar mišljenja i stavova od reagiranja političkih stranaka u parlamentu. Ukupno sam pregledao napise sedam najtiražnijih, najutjecajnijih novina različitoga profila. Nastojao sam pregledati samo najpoznatija glasila, jer je samo u Budimpešti tada izlazilo još desetak novina, a o provincijskim listovima da i ne govorimo (bili su namijenjeni čitateljima posve različitog društvenog statusa i političkih opredjeljenja). To su: "Budapesti Napló", "Budapesti Hírlap", "Pesti Hírlap", "Egyetértés", "Vasárnapi Újság", "Népszava" i "Az Újság". (Zanimljivo je da je ovaj posljednji dnevnik počeo izlaziti tek u prosincu 1903. godine, no u njemu ima zanimljivih naknadnih reagiranja na proljetne događaje u Hrvatskoj.) Vladajuća Liberalna stranka, zapravo, u tom razdoblju nije imala nijedan list koji bi se mogao smatrati službenim, ili bar poluslužbenim glasilom vlade. Dapače, pomanjkanje takvog glasila onemogućavalo je stvaranje dojma u javnosti da Khuen drži događaje pod kontrolom i da kriza nema opasne dimenzije. Tek u prosincu, kada se na premijerskom položaju našao energični grof István Tisza, bit će na njegovu inicijativu utemeljeno glasilo vlade "Az Újság ("Novine").⁶ U razdoblju trajanja narodnog pokreta u Hrvatskoj samo se izrazito liberalno orijentirani "Budapesti Napló", i donekle popularni tjednik "Vasárnapi Újság", u čiji profil ne ulazi direktno politiziranje, suzdržavaju od oštrih napada na vladu i podržavaju dualistički sustav. To dolazi do izražaja i u pitanju zajedničke vojske i osudi opstrukcije oporbenih zastupnika u parlamentu, ali i u tome, što list u hrvatskom pitanju ne podržava radikalne stavove mađarske oporbe. Ipak, povredu ugarskih državnih simbola i najliberalniji mađarski novinari moraju osuditi. Glavna je razlika u napisima liberalnih i oporbenih listova što ovi prethodni ne napadaju hrvatsko-ugarsku nagodbu, a demonstracije smatraju samo djelom ekstremista. "Budapesti Napló", 29. ožujka 1903., u izvješću s već spomenute sjednice parlamenta 28. ožujka, s ironijom spominje stajalište Ödöna Barte prema kojemu iza zagrebačkih demonstracija stoji "bečka ruka".⁷ List citira premijera Kálmána Szélla, koji je s osmijehom na licu, primijetio na Bartinu interpelaciju: "Teško je tako nagađati. Ne znam, tko je režirao demonstracije. Svakako je neprihvatljivo što je to učinio. Ali su možda studentski neredi danas općenito u zraku. [...]". (Premijer je time ciljao na budimpeštanske studentske demonstracije u

⁶ *Az Újság*, I/1903., br. 3 (18. prosinca), donosi izvješće o sukobu slavenskih delegata Čeha Kramarza i Hrvata Bianchinia (Biankinija) sa samim vladarom Franjom Josipom. Ovog posljednjeg list naziva jednim od pokretača nemira u Hrvatskoj. Nadalje list u ironičnom tonu polemizira s mađarskom državnom pravnom oporbom, tj. s nezavisnjacima koji zagovaraju povratak Dalmacije pod krunu Svetoga Stjepana, naravno, ne zbog toga, što to i Hrvati traže, već da bi povećali mađarski imperij. Tiszin list se ruga: želi li mađarska oporba «reinkorporirati» i ovoga "grubog južnoslavenskog gentlemana"?

prilog mađarskoj oporbi - op. a.) Pronagodbeni liberalni "Budapesti Napló" priopćuje da je premijer "obrativši se cijeloj mađarskoj javnosti naglasio da će se svugdje pobrinuti za održavanje reda i da je zakon i u Budimpešti (!), i u Zagrebu zakon". (Széll je zapravo zaprijetio oporbi da je spreman upotrijebiti silu i protiv demonстранata u Pešti, ako ustreba - op. a.) "Budapesti Napló" u izvješću o zagrebačkim događajima od 27. ožujka, pod naslovom "Povreda grba u Zagrebu" i sam osuđuje ponašanje zagrebačkih prosvjednika, tj. što su "nezreli studenti i rulja uz divlje klicanje uprljali i obeščastili" ugarske grbove skinute s ugarskih javnih zdanja.⁸ U travnju 1903. godine "Budapesti Napló" osuđuje i pretjerane reakcije mađarskih nacionalista. U napisu pod naslovom "Ako izgubimo Hrvatsku" ironično piše o akciji budimpeštanskih studenata koji su uputili proglas hrvatskoj mladeži u kojemu su osudili njihove "nedomoljubne i neuljudne" demonstracije.⁹ List se doduše ruga i hrvatskim studentima koji su na proglas svojih mađarskih vršnjaka odgovorili da se "čuva Ugarska od toga da izgubi Hrvatsku, jer će Hrvatska egzistirati i bez Mađara, ali će Ugarska u tom slučaju biti odsječena od mora!". "Budapesti Napló" predlaže "nezrelim" mađarskim i hrvatskim studentima da se ne bave politikom koja još nije za njih. Umjesto toga neka uče i neka se udvaraju lijepim djevojkama. Zanimljivo je da nekoliko dana kasnije budimpeštanski list pod naslovom "Dalmatinac o Ugarskoj" izvješćuje o pismu splitskog gradonačelnika Vinka Milića u kojemu on zagovara sjedinjenje Dalmacije s krunom Svetoga Stjepana, a pri tome kao argument donosi uzajamnu ekonomsku upućenost Ugarske i Dalmacije i tvrdi da je u interesu Budimpešte da koristi dalmatinske luke.¹⁰

Ni popularni tjednik "Vasárnapi Újság", čiji stalni suradnik i jedan od urednika majstor mađarske proze i vrstan publicist Kálmán Mikszáth, poznat po svojim blagom ironijom protkanim kritikama političkoga i društvenog života dualističke Ugarske, ne može izbjeći da ne informira svoje čitatelje o događajima u Hrvatskoj. "Vasárnapi Újság" je umjereno liberalan list koji je prvenstveno namijenjen obiteljima. U njemu ima manje politike, a više znanstveno-popularnih i informativnih napisa. List u svom prvom reagiranju, od 5. travnja 1903., pod naslovom "Iz hrvatskog glavnog grada povodom nedavnih demonstracija" zapravo čitateljima pruža opis samoga grada Zagreba, bez reakcija na demonstracije.¹¹ U skladu s politikom liberala, koji su od gospodarskog razvoja i poboljšanja životnog standarda očekivali rješenje svih socijalnih, pa i nacionalnih problema kao u Ugarskoj, tako i u Hrvatskoj, tjednik informira čitatelje o imponantnom razvoju glavnoga grada Hrvatske u "proteklom desetljeću". Radi ilustriranja stila pisanja toga tjednika evo nekoliko citata iz navedenog članka: "Rijetki su gradovi koji pristiglome putniku odmah na prvi pogled pokazuju svoje najlje-

⁷ *Budapesti Napló*, I/1903., br. 87 (29. ožujka).

⁸ *Budapesti Napló*, I/1903., br. 86 (28. ožujka).

⁹ *Budapesti Napló*, I/1903., br. 104 (11. travnja).

¹⁰ *Budapesti Napló*, I/1903., br. 108 (15. travnja).

¹¹ *Vasárnapi Újság*, 1903., br. 14 (5. travnja).

pše lice, ali je Zagreb takav grad. Jer odmah, pred željezničkim kolodvorom pruža se pogled na tri najljepša zagrebačka trga. [...] Ove trgove s obje strane okružuju vrlo lijepe, uglavnom dvokatne zgrade koje su podignute proteklih desetak godina”.

“Vasárnapi Újság” reagira na događaje u Hrvatskoj tek 24. svibnja.¹² Članak nosi naslov „S poprišta hrvatskih nereda. Pismo iz Hrvatske”. Napis je ilustriran s mnoštvom fotografija: Tvrđava u Ogulinu, Brod na Savi, Bakar, željeznička pruga Budimpešta-Zagreb-Rijeka kod postaje Lokve, Sušak, više snimaka Zagreba (Glavni kolodvor, prvostolnica, gimnazija na današnjem Rooseveltovom trgu, današnji Muzej za umjetnost i obrt, Hrvatsko narodno kazalište, Sveučilište, Jelačićev trg). Te su reprezentativne slike Zagreba trebale indirektno ilustrirati razvoj grada u nagodbenom periodu, jer su gotovo sve tada izgrađene. Ovoga puta mađarski tjednik opisuje događaje u Hrvatskoj i ne taji da su demonstracije zahvatile veliki dio zemlje. Naravno, autor članka za poticanje nereda optužuje ekstremističke političare koji su nahuškali đake i studente, pa poslije i običan puk na selu: “Zvučni govori i bezumno huškanje ujedinili su ribara iz primorja s obrtnikom iz Broda i zemljoradnikom iz Glogovnice”. Ipak, “Vasárnapi Újság” izražava nadu da će se situacija smiriti i da pri tome ne će igrati ulogu samo gruba sila, već i uspomena na tradicionalno dobre mađarsko-hrvatske povijesne odnose: “Nadamo se da uspostavljanju reda i javnoga mira u pridruženim zemljama ne će pridonijeti samo organi za održavanje javnoga reda, nego i zdrav razum i osjećaj zajedništva koji još kod mnogih (hrvatskih) građana postoji”. Autor članka piše da je “oštrica prosvjeda bila ponajviše uperena protiv postaja Mađarskih kraljevskih državnih željeznica” te dodaje da bi “Zagrepcani imali najmanje razloga prosvjedovati protiv njih. Prije nego što je sagrađen impozantan kolodvor Zagreb je imao samo siromašnu postaju Južnih željeznica. Oko te kolodvorske palače, koja je podignuta devedesetih godina XIX. st., nastala je nova gradska četvrt koja je najljepši dio modernog Zagreba”. Autor u nastavku napisa, uz objavljivanje fotografija Hrvata u narodnim nošnjama iz različitih dijelova Hrvatske, tvrdi da nisu svi hrvatski krajevi bili jednako zahvaćeni demonstracijama i neredima, nego samo gradovi i siromašnija područja: “Uz bok zagrebačke mladeži koja je ispunjena fantastičnim idealima stalo je stanovništvo primorja i planinskih krajeva, dok su u imućnijoj Slavoniji politička pitanja potisnuta u pozadinu. Time se može objasniti da dok su u Hrvatskoj i seljaci sudjelovali u političkim demonstracijama, u Slavoniji je nereda bilo samo u gradovima gdje ima velikohrvatskih okupljališta”. Na kraju članka autor opet izražava nadu da će se situacija smiriti: “Umjetno potpirena vatra već se pomalo gasi, a ako još i koja iskra plane, možemo biti sigurni da će neredi koji su prouzrokovali toliko štete mirnome stanovništvu, uskoro sasvim prestati”.

“Vasárnapi Újság” u istom broju donosi članak koji je napisao neki István Vászin Popovics (vjerojatno Stevan Vasin Popović). To je zapravo putopis pod naslovom “Jedan dan u Zagrebu”. Popović uz opis znamenitosti grada

¹² *Vasárnapi Újság*, 1903., br. 21 (24. svibnja).

ima, međutim, i nekoliko zajedljivih primjedbi političkoga karaktera: “[...] strastveni oporbeni političari su već otišli u toplice Rohič u Štajerskoj, gdje u društvu vječito mladog ’great old man’-a, biskupa Strossmayera psuju Mađare i sanjaju o Velikoj Hrvatskoj koja seže od Jadrana do Bospora pa i malo dalje”. Popović također ne zaboravlja podsjetiti čitatelje mađarskog lista na protusrpske izgrede u Zagrebu 1902. godine: “na toj zgradi je i ćirilčni natpis Srpske banke koji je tijekom prošlogodišnjih protusrpskih demonstracija postao metom napada zagrebačke rulje. [...]”.

Oporbeni listovi se ne zadovoljavaju samo osudom demonstiranata, već odgovornost za događaje u Hrvatskoj prebacuju na ugarsku vladu, odnosno na Khuena Hédervárya za koga se znalo da je vjerni pristaša nagodbe. Dnevnik “Egyetértés” (“Sloga”), blizak Nezavisnoj stranci (Ferenc Kossuth, sin Lajosa Kossutha), 9. travnja 1903. objavljuje članak pod naslovom “Banova politika”.¹³ U svom uvodniku urednik lista tvrdi da su članak dobili od “uglednog člana hrvatskog javnog života” i da taj napis baca jako svjetlo na banovu politiku koja je ugarsko-hrvatsku nagodbu i odnose dovela u opasnu kriznu situaciju. Autor napada Khuena što nije dovoljno energično stao u obranu Srba u Hrvatskoj 1902. godine, kada su protusrpski nemiri zapravo predstavljali predigru za sadašnje protumađarske demonstracije, čiji je cilj, prema njemu, bio to da se “zastraši jedina korektna unionistička i promađarska snaga”. Autor tvrdi da se nove demonstracije ne smiju smatrati samo đlačkim ili studentskim izgredima, jer ih podržava i građanstvo koje se ne suprotstavlja demonstrantima. Osim toga, ono javno odobrava Frankov govor u zgradi zagrebačkog “Sokola”, dok su činovnici većinom „pristaše “Velike Hrvatske”.

Autor nadalje u listu “Egyetértés” kritizira Hédervárya i tvrdi da se uopće ne može govoriti da je postignut mir u Hrvatskoj, jer „nema nikakve pacifikacije”. Zanimljiv je i zaključak o Khuenovom banovanju: „U Hrvatskoj doduše još ima kreatura koje služe vladi, ali unionista više nema. To je rezultat dvadesetogodišnje vladavine Khuena-Hédervárya”. Autor nadalje nabraja spaljivanje mađarske zastave 1895. godine, ubojstvo službenika u Sjeniĉaku, protusrpske izgrede 1902. godine i aktualne demonstracije.

Autor članka tvrdi da Khuen Héderváry ne vodi dvoliĉnu, nego ĉak troliĉnu politiku. On je doduše 1883. godine stigao u Hrvatsku sa “zdravim i ispravnim” naĉelima, ali sada Źeli biti prvenstveno persona gratissima u Beĉu. Ban ne gleda interese “mađarskog imperija”, nego “Źeli steĉi popularnost u Hrvatskoj” da bi time ugodio Beĉu. Autor za svoje tvrdnje navodi sljedeće dokaze: 1) da je ban kreirao ugarsko-hrvatsko drŹavljanstvo Źto je prokrijumĉareno u hrvatske autonomne zakone i 2) da se u jednom kraljevskom reskriptu iz 1901. godine govori o ugarsko-hrvatskom saboru. (To je prema tvrdnji autora prokrijumĉareno u te spise s banovim odobrenjem).

U ĉlanku se nadalje napada i udŹbenike povijesti u Hrvatskoj u kojima postoje protumađarske tendencije, ili pak “u najboljem sluĉaju Źute o posto-

¹³ *Egyetértés*, 1903., br. 98 (9. travnja).

janju Ugarske". Prema autora članka udžbenik za zemljopis za pučke škole prikazuje Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu, Istru, Kranjsku i Štajersku kao jedinstvenu državu ("dakle Veliku Hrvatsku"), a Mađarsku razdvaja takvim crtama kao da se radi o granici prema inozemstvu.

U članku se oštro kritizira ban Khuen, jer je dopustio prvu skupštinu o pitanju financijske nagodbe. Također autor drži da su demonstracije zatekle bana sasvim nespremnog, iako je na početku napisao tvrdio da nitko tko poznaje Hrvatsku nije mogao biti iznenađen najnovijim demonstracijama. Članak je zaključen tvrdnjom „da [Khuenu] nema više mjesta u Hrvatskoj. Razjedinjena oporba se ujedinila i ojačala, tako da pred buduće izbore gledamo s velikom zabrinutošću. Unionističke stranke više nema, u današnju saborsku većinu se ne možemo uzdati, a mržnja protiv Mađarske je veća, nego ikada". Situacija se, naravno, ne može popraviti s Khuenom: "Ban je kriv za to što bi se u Hrvatskoj vjerojatno samo imenovanjem vladinog komesara moglo napraviti reda, ali s takvim komesarom koji bi vladao najmanje deset godina i odgojio novu generaciju Hrvata umjesto sadašnje generacije koja mrzi Mađare".

Drugi oporbeni list, "Budapesti Hírlap" ("Budimpeštanski vjesnik"), novine Jenőa Rákosija i Gusztáva Beksicsa, zagovornika velikomađarske ideje, 11. travnja 1903. godine objavljuje članak pod naslovom "Narodnosti i opstrukcija". (Riječ je o opstrukciji koju je provodila mađarska oporba u parlamentu radi sprečavanja povećanja regrutskog kontingenta.)¹⁴ U članku se nove hrvatske demonstracije nazivaju "tajanstvenima" nasuprot onima iz 1883. godine. "Kada su skinuli mađarski grb i natpis sa zgrade zagrebačke financijske uprave prije dvadeset godina, svatko je znao da su to priredili Starčević i njegovi pristaše. Čak ni to nije bila tajna da je atentatorima Mazzura posudio ljestve. [...] Kada su pak prigodom kraljevog posjeta spalili mađarsku zastavu, Frankovi sinovi su bili i vođe i režiseri. [...] Danas, međutim nitko ne zna tko predvodi masu koja pravi nered na ulicama Zagreba". Autor članka tvrdi da iza događaja stoji nevidljiva ruka, a čak je i prema mišljenju nekih hrvatskih političara ta ruka - Beč: "Boje se da se nešto takvo sprema kao 1848. godine, kada su Hrvati vođeni protiv Mađarske". Međutim autor članka u "Budapesti Hírlapu" tvrdi da se ne će ponoviti 1848. godina: "Bez obzira na to koliko velika mržnja protiv Mađara vlada u krugovima hrvatskih oporbenih stranaka, ipak ne žele odigrati ponovno ulogu iz 1848. godine. Prije pedeset i pet godina reakcija se na vrlo ružan način zahvalila Hrvatima na njihovim uslugama. Još i danas čak i oni Hrvati koji najviše mrze Mađare osjećaju u svojim ustima gorak ukus te zahvalnosti. Ali i to znaju da bi ta nevidljiva ruka [...] mogla i danas na štetu Hrvata prisiliti ih da odigraju još jedanput onu staru ulogu".

Tu je optužbu ponovio i zastupnik Pichler, 12. svibnja 1903. godine, u budimpeštanskom parlamentu. On je ustvrdio da im sada, kada se Mađari bore za veću samostalnost, Hrvatska prijeti pobunom njih, a time zapravo pomaže Beču.

¹⁴ *Budapesti Hírlap*, 11. travnja 1903.

Nikola Tomašić je sutradan, 13. svibnja, odbacio Pichlerove optužbe i stao u obranu autonomnih prava Hrvatske. Za nas je vrlo zanimljiv Pichlerov odgovor Tomašiću, jer u njemu, ipak, pokazuje neku vrstu razumijevanja za razloge nezadovoljstva Hrvata: "jedan od razloga današnje ogorčenosti je i to, što u današnjoj Hrvatskoj narod nema izbornu pravo... U Hrvatskoj ne postoji sloboda tiska". Pichler je predložio nazočnim hrvatskim zastupnicima da se pobrinu za hrvatski narod i poštuju prirodna prava Hrvatske, jer u tom slučaju "[...] Vi možete uz uznapređivanje hrvatske kulture pomoći i k tomu što nitko ne želi sprečavati: da dolaze do izražaja u ovoj domovini načela pravog humanizma".¹⁵

"Pesti Hírlap", nekada vodeći list mađarskih liberala krajem 19. i početkom 20. stoljeća, postao je organom najekstremnijeg mađarskog nacionalizma koji je po žestini napada protiv nemađara nadmašio i "Budapesti Hírlap". Nije slučajno, što se u tim novinama može naći najoštrije napade na Hrvatsku. "Pesti Hírlap" u broju od 28. ožujka 1903., u izvješću o zagrebačkim prosvjedima, pod naslovom "Protumađarske demonstracije u Zagrebu" piše da su "Demonstranti na Jelačićevu trgu gromkim uzvicima klicali financijskoj samostalnosti Hrvatske [...]"¹⁶ Dana 29. ožujka list donosi interpelaciju zastupnika Barte u cijelosti.¹⁷ "Pesti Hírlap" se 31. ožujka potanko pozabavio hrvatskim događajima i u svome je komentaru oštro napao Hrvate.¹⁸ Mjesto na kome je komentar otisnut zaslužuje pozornost. On je, naime, nalazi u rubrici za - vanjsku politiku. Poznavajući mišljenje suradnika lista, prema kojemu je očito da su Hrvatska i Ugarska jedna te ista država, to je iznenađujuće. Ali samo na prvi pogled. Tekst komentara sve objašnjava: „Ako želimo pisati o vanjskoj politici, ne trebamo odlutati u daleke, tuđe zemlje. Stranci smo mi Mađari već i u vlastitom carstvu. Pogledajte samo Hrvatsku. Tamo baš sada bacaju sa svih javnih i privatnih zgrada sve što je mađarsko". List dodaje da i ljudi koji na zagrebačkim ulicama progovore mađarski doživljavaju progone. Autor u nastavku komentara, uz oštru kritiku namijenjenu Hrvatima, ne šteti ni mađarske liberalne političare koji su svojedobno potpisali nagodbu s Hrvatima. U članku se osuđuje "popustljivost" Deákove generacije prema Hrvatima: "Evo Hrvatske kao inozemstva. Evo, što su na bijeli list Ferenc Deáka, na tu mjedenu ploču na krivom mjestu primijenjene mađarske velikodušnosti naslikala hrvatska gospoda, oni Hrvati koji su uz pomoć nepromišljenosti Mađara došli u posjed onoga dijela imperija Svetoga Stjepana, u kojemu su mađarske županije predstavljale snažne utvrde mađarske nacije".¹⁹ U nastavku članka autor optužuje Hrvate za nezahvalnost, jer su za vrijeme Turaka našli utočište u Ugarskoj, a eto, na koji način se zahvaljuju. Ipak, u skladu s mišljenjem drugih oporbenjaka iz redova mađarske državnopravne oporbe, i autor komentara u "Pesti Hírlapu" misli da iza hrvatskih prosvjeda stoji "neki drugi" neprijatelj Mađara. U članku se doduše ne spominje direk-

¹⁵ Rasprava između Tomašića i Pichlera u: *KN 1901-1905*, sv. XV., 391-397.

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1903., br. 86 (28. ožujka).

¹⁷ *Pesti Hírlap*, 1903., br. 87 (29. ožujka).

¹⁸ *Pesti Hírlap*, 1903., br. 89 (31. ožujka).

tno Beč, ali onodobnom čitatelju nije bilo teško odgonetnuti, tko je taj “glavni neprijatelj” koji ove manje neprijatelje mađarstva “drži u rezervi da bi ponovio nove Jelačićijade”.

Na kraju članka autor zaključuje: “Na kraju krajeva Ugarska nije dužna trpjeti da Hrvatska samo zato jer su je svojedobno sasvim krivo nazvali pridruženim zemljama, navjesti rat svemu što je mađarsko i da na najodvratniji način davši svojoj mržnji izraza, negira vrhovništvo Ugarske”. Prema piscu članka to je kršenje zakona, vrijeđanje prava kruna Svetoga Stjepana, ali i osobe koja tu krunu nosi, dakle samoga kralja!

Na kraju, držim da svakako vrijedi citirati i stajališta, već spomenutih novih političkih snaga. List Socijaldemokratske stranke “Népszava” je jedini politički organ, barem među dnevnim novinama, koji otvoreno simpatizira s hrvatskim narodnim pokretom. Stajalište socijaldemokrata je poznato: oni zagovaraju jednaka prava za sve narode i nacionalne manjine u Monarhiji. Međutim, “Népszava” kao i stranka čiji je organ, ipak simpatizira s hrvatskim demonstrantima prvenstveno na socijalnoj, odnosno kako bi oni sami rekli, “klasnoj osnovi”. Nije slučajno, što list mađarskih socijaldemokrata ne piše ništa o hrvatskom pokretu, dok demonstracije u Zagrebu predvode studenti, to jest “gospodska djeca”. Kada je, međutim, hrvatski pokret poprimio šire razmjere te zahvatio i običan puk, “Népszava” odmah izražava svoju solidarnost s “potlačenim masama”. U svibnju 1903. godine, u članku pod naslovom “Opsadno stanje u Hrvatskoj”, za nastalu situaciju “Népszava” okrivljuje vladinu politiku.²⁰ U listu se stoga tvrdi: “U dijelu Hrvatske proglašeno je opsadno stanje, što tamo zapravo i nije velik problem, jer tamo vlada ne poštuje slobodu građana ni onda, kada službeno nije proglašeno opsadno stanje, vojska i žandari tamo neometano haraju i otimaju ustavna prava naroda”. List tvrdi da nema pravo razloga za uvođenje opsadnog stanja u Hrvatskoj i da to vlada čini samo da bi mogla neometano kršiti slobodu građana. “Népszava” inače uvijek detaljno piše o nasilju što organi javnoga reda i sigurnosti provode nad narodom, bez obzira na to, radi li se o prosvjedima nacionalnog ili socijalnog karaktera. List se solidarizirao sa žrtvama oružničkog nasilja, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Sredinom svibnja u “Népszavi” je objavljen članak pod naslovom “Žandarska puška”.²¹ Iz njega se jasno vidi da žandarmerija u Ugarskoj bez ustručavanja upotrebljava oružje i onda, kada su prosvjednici etnički Mađari!²²

¹⁹ Autor misli na Slavoniju koja je prije 1848. godine bila jabuka razdora između Mađara i Hrvata, a Deák i mađarski političari su sklapanjem nagodbe s Hrvatima priznali da ona pripada Hrvatskoj.

²⁰ *Népszava*, 1903., br. 52 (7. svibnja). To da su mađarski socijaldemokrati simpatizirali s hrvatskim narodnim pokretom, nije nepoznat hrvatskoj stručnoj javnosti. Spominje se ta činjenica već u knjizi Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN i Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb 1968., 213.

²¹ *Népszava*, 1903., br. 55 (14. svibnja). (*Népszava* zapravo još nije pravi dnevni list, jer do 1905. g. izlazi samo tri puta tjedno.)

²² Samo g. 1897./98. u Ugarskoj žandari su ubili 51 radnika. Redovito su uvođenjem opsadnog stanja razbijali pokrete siromašnih seljaka na Alföldu, mađarskoj ravnici. U: *20. századi magyar történelem*, str. 28.

Gušenje pokreta agrarnih socijalista, ograničavanje izbornog prava za široke slojeve mađarskog naroda, a ne samo nacionalnih manjina, dokazuju da milijuni mađarskih seljaka i radnika nisu imali baš nikakve koristi od položaja "vladajuće nacije". Kada se govori o hrvatsko-mađarskim odnosima i kada se spominje stereotipni argument da su Mađari vladali Hrvatskom, ovu gore spomenutu činjenicu ne smijemo smetnuti s uma.

Stajališta mađarskih oporbenih političara i njima bliskog tiska u vezi s hrvatskim pitanjem u dovoljnoj mjeri objašnjavaju zašto Hrvatsko-srpska koalicija poslije 1905. godine nije imala realnih izgleda da postigne sporazum s Mađarima o poboljšanju položaja Hrvatske. Mađarska koalicija, predvođena Ferencom Kossuthom koji je bio samo emblematični lik, a ne stvarni vođa, u interesu dolaska na vlast odrekla se svoga antidualizma i borbe za veći stupanj samostalnosti. U njezinoj je politici ostao samo goli nacionalizam, iluzije o velikom mađarskom imperiju i netrpeljivost prema manjinama. Mađarska koalicija je zato nakon 1906. godine bila nesposobna održavati taktički savez s Hrvatima, a mislila je da to više i nije u njezinu interesu. Zato nije slučajno, što je uoči Prvoga svjetskog rata upravo grof Istvan Tisza, protivnik nezavisnjaka, bio taj koji je barem težio kakvom-takvom kompromisu s Hrvatima. Naravno, do prave nove nagodbe nije moglo doći i ugarsko-hrvatska državna zajednica nije imala realne šanse za opstanak u promijenjenim povijesnim uvjetima.

SUMMARY

THE ECHO OF THE NATIONAL MOVEMENT IN CROATIA IN HUNGARIAN PUBLIC OPINION (1903)

The reaction of Hungarian public opinion to the events in Croatia in March, April and May of 1903 are discussed within the context of political conditions in Hungary and the general crisis of the dualistic system in the Habsburg Monarchy. 1903, namely, does not bring serious political instability to Croatia alone, but rather to the whole Austro-Hungarian Monarchy. The crisis was spurred by the suggestion of the Hungarian ruling liberals to increase the contingent of recruits, to which the Budapest government had to consent under pressure from the Monarchy's military chiefs. In the context of these events in Hungarian public opinion the Croatian movement could not become the main theme of political debate. Indeed, the Hungarian Opposition assumed that certain Viennese circles stood behind these anti-Hungarian demonstrations in Croatia and that they wanted to see a new Jelačić appointed to send against the Hungarians, in a repeat of 1848/1849. Pro-government, and also opposition candidates, castigated the demonstrations in Croatia for their insult to symbols of Hungarian statehood and nationality. Nevertheless, they did differentiate between this and a dislike of the policies of Ban Khuen, who was a strong supporter of dualism and a secret favorite of Franz Jozef, who was soon to appoint him Hungarian Prime Minister. While liberals attempted to portray the situation in Croatia despite the unrest as under the con-

trol of the government, the opposition papers sharply criticized the policies of Khuen and accused him and the demonstrators in Zagreb as working for the interests of some secret, third hand, that is to say, Vienna. The only sympathy for the Croatian movement of 1903 in the Hungarian press comes from the Social Democratic newspaper, but not on a nationalist basis, rather a social one. The Hungarian Opposition, predictably, showed a great lack of understanding for the condition of Croatia within the dualistic system.

Key words: National movement, press, Hungary, Banal Croatia, Joint Parliament in Budapest, political parties, dualism, liberals, opposition